

ГОЈКО КАСТРАТОВИЋ

ПУТЕВИ И РАЗВОЈ ЦРНОГОРСКЕ КИНЕМАТОГРАФИЈЕ И МОГУЋНОСТИ ЊЕНЕ ОБНОВЕ

Иако је Црна Гора рано дошла у додир са филмом, организовање црногорске кинематографије почело је тек после Другог свјетског рата.

До Другог свјетског рата у Црној Гори била је само приказивачка дјелатност. "Цетињски вјесник" новембра 1908. године најавио је отварање биоскопа у кафани "Ловћен" на Цетињу, власника Петка Пајевића, трговца и главног војног лиферанта тадашње Црне Горе. Биоскоп је требало да има по двије вечерње представе. Осим ове најаве о овом биоскопу црногорска штампа више ништа не пише, нити се даље најављује његов програм и пројекције.

Први стални биоскоп у Краљевини Црној Гори отворен је на Цетињу у Црногорском народном позоришту "Зетски дом", првих дана 1911. године. Власник биоскопа био је Љубомир Таминџић, дворски часовничар и пасионирани позоришни аматер, са својим ортацима Ристом Андрићем и Николом Кнежевићем, такође часовничаром. Пројекције у "Зетском дому" у почетку су биле понедјелком, а касније и другим данима када није било позоришних представа и других јавних приредби. Кинооператер је био сам Љубо Таминџић. У току пројекција у паузама свирао би тамбурашки збор. Биоскоп Љуба Таминџића и његових ортака радио је до Првог свјетског рата 1914. године.

Први црногорски кинооператер Таминџић набављао је сам филмове за приказивање. Према огласима из црногорске штампе то су били филмови француске, италијанске, аустроугарске, немачке, америчке, данске и руске текуће производње.

Приказивао је и ратне прегледе и друге ондашње документарне филмове, односно филмске журнале.

Он је приказивао филмове и на двору краља Николе. Тако је године 1912. приказао *Дочек краља Николе у Бечу*, а приликом пријема руских официра на црногорском двору Таминџић је приказао журналску сторију *Крунисање у Лондону* којем је присуствовао црногорски пријестолонаследник Данило.

За набављање ових филмова Таминџић је објављивао огласе за откуп у бечкој штампи, јер је очито био велики интерес за филмове снимане о Црној Гори.

Други стални биоскоп у Црној Гори отворен је у Никшићу 1913. године. Овај биоскоп отворио је занатлија, занесени фотограф - аматер и музичар Бранко Шобајић. У приземљу своје куће адаптирао је једну просторију за биоскоп и у њу смјестио кино-апарат који је купио у Бечу. Филмове је набављао од Љуба Таминџића, а сам је био кинооператер. И овај биоскоп је радио до Првог свјетског рата.

У Котору, који се налазио под Аустроугарском, отворио је стални биоскоп 1913. године трговац Марко Караман. Године 1916. и Трипо Вуковић отворио је биоскоп "Кинематограф Вуковић". Оба ова биоскопа била су укључена у аустроугарску прометну мрежу, па је репертоар био сличан или исти као и у осталим земљама Аустроугарске монархије.

Послије оснивања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године обнављани су у Црној Гори неки биоскопи и отворани нови.

У Подгорици Милош Гарзичић је отворио биоскоп 1919. године на углу улице Балшића и Скадарске.

У Беранама 1920. године отворили су биоскоп хотелијери Петар Даниловић и Јово Барјактаревић. Овај биоскоп радио је само двије године. У Херцег-Новом Перчиновић је отворио свој биоскоп 1922. године.

На Цетињу године 1923. основан је биоскоп "Корзо" власника М. Ђурића, а Јанко Лаиновић отворио је биоскоп "Аполо" у Подгорици 1924. године. Позоришно друштво из Цетиња основало је биоскоп који је имао исто име. За овај биоскоп поново је било везано име Љуба Таминџића.

Поред ових биоскопа 1926. године основани су биоскопи у Пљевљима, у Петровцу, Андријевици, Тивту и биоскоп "Никшић" у Никшићу.

У Зетској бановини број биоскопа по годинама износио је: 1923. године - осам биоскопа, 1934. године - дванаест биоскопа; 1936. године - једанаест биоскопа; а 1937. године било је дванаест биоскопа. До рата овај се број није мијењао.

У овај укупни број биоскопа у Зетској бановини убројани су биоскопи и оних мјеста која не припадају данашњој Црној Гори.

У овом периоду у Црној Гори није било предузећа за промет филмова, нити за филмску производњу.

И поред тога што су туђинци и извањци врло рано снимали и приказивали филмове у Црној Гори, није било могућности да се развије било каква иницијатива за сопствену производњу филмова. Није било ни индустрије, ни већег капитала, ни развијене путне мреже, па ни приказивачка дјелатност није имала већих изгледа за редовнији и организованији рад, иако је у Црној Гори радило релативно доста биоскопа. У овом периоду имамо само појединачне покушаје Црногораца да се баве филмом, као што је Владимир Ђ. Поповић, бивши министар у црногорској влади, први црногорски сценариста филма *Воскресење не бива без смрти*, Мирко М. Драговић, новинар и први помоћник редитеља у играном филму *Фантом Дурмићора*. Уз њих је и још неколико Црногораца до Другог свјетског рата направило филмску каријеру у кинематографијама других земаља и народа. Највише *Вавић - Ивановић Михаило* (1881 - 1931), филмски и оперски глумац, који је почео у Русији, а потом у Америци остварио успјешну каријеру. Уз њега у америчкој кинематографији радио је сниматељ Паул Ивано, односно Павле Ивановић. Па црногорски Тршћанин Јован Ђовани Раичевић и његова браћа, који је у италијанским спектаклима снагатора од 1919. до 1923. године, остварио велики број главних улога. И принц Павле Петровић - Његош (1910-1933) бавио се филмом. Он је са својом малом аматерском камером снимио неколико кратких филмова и био асистент режије.

То је било све до почетка организовања кинематографије.

Организовање приказивачке дјелатности и филмске производње у Црној Гори почиње одмах иза Другог свјетског рата. У Црној Гори као једној од шест федералних јединица Демократске Федеративне Републике Југославије, у духу општих нормативних аката, у административном периоду, јула 1946. године донесено је "Решење о укидању Филмског предузећа ДФ Југославије" и сви биоскопи предати су на управљање државним органима у народним републикама, које одреди Президијум Народне Скупштине Народне Републике у којој се предузећа налазе.

Уредбом о оснивању Предузећа за расподјелу филмова Народне Републике Црне Горе, основано је 10. октобра 1946. године Државно предузеће за расподјелу филмова НР Црне Горе.

Предузеће је имало задатак да обавља расподјелу филмова свим биоскопима на територији Црне Горе, да се стара о популаризацији и пропаганди филмова и о техничком опремању и

одржавању биоскопа. За директора предузећа именован је просвјетни радник Симо Чоловић.

Априла 1947. године, ово предузеће због недостатка простора, преселило се из Цетиња у Херцег-Нови.

Исте године, Влада Народне Републике Црне Горе, донијела је уредбу од 24. октобра 1947. године о оснивању Комисије за кинематографију, као самосталног руководећег тијела при Предсједништву владе.

Комисија је имала задатак да, на основу Петогодишњег плана (1947-1952), организује кинематографију у Црној Гори.

Петогодишњим планом одређено је да сва мјеста већег значаја добију биоскопе, а да се кинофикација првенствено изврши према броју становника, што ће условљавати постављање нормалне или уске апаратуре.

Планирано је да на сваких десет хиљада становника буде по један биоскоп. Поред кинофикације Петогодишњим планом предвиђена је набавка технике и сопствена производња филмова.

Прва филмска дјелатност са сопственим кадром почела је 1948. године. При Министарству просвјете НР Црне Горе формирана је екипа за снимање документарно-пропагандних филмова. Ова екипа снимала је први документарни журнал *Мјесечни њређлед НР Црне Горе*. Мјесечник је снимио и редактор био Стево Лепетић а монтирао је Албест Вернер, њемачки заробљеник на Цетињу, а по струци филмски монтажер. Од тога *Мјесечник* ће бити својеврсна практична школа за многе црногорске синеасте.

Године 1949. министар за просвјету и предсједник Владе НР Црне Горе доносе рјешење (бр. 4530) од 04. 03. 1949. године, којим се оснива предузеће за производњу филмова "Ловћен филм" са сједиштем на Цетињу.

Тако је основано прво предузеће за производњу филмова у Црној Гори и за првог директора именован је Симо Чоловић, дотадашњи директор Предузећа за расподјелу филмова. Новоформирано предузеће "Ловћен филм" наставиће реализацију *Мјесечних њређледа*, који су развијани и обрађивани у предузећима других република.

На самом почетку свога рада ово предузеће је имало свега двије трофејне камере, два редитеља, два сниматеља, два асистента сниматеља, два монтажера и једног редактора. Прву документарну репортажу *Конгрес фискулџурника* предузеће је реализовало 1951. године. Редитељ је био сам директор предузећа Симо Чоловић, а сниматељ Стево Лепетић, а први документарни филм био је филм *На Црногорском њриморју* редитеља Ђорђија Вујовића, и сниматеља Миодрага Миша - Томашевића.

Други филм овог предузећа је филм *Њеџош*. По својој структури то је први кратки играни филм у нашој кинематографији. Филм је режирао Велимир - Вељо Стојановић, а сценаристи су били Ратко Ђуровић и Данило Лекић.

За име Велимира - Веља Стојановића везан је и први снимљени документарно-експериментални филм реализован у филмској трилогији *Пјесма о сужњу*.

Кад је административни перис^т прешао на период децентрализације ово предузеће се сели са Цетиња у Херцег-Нови у децембру 1951. године, и тамо наставља своју дјелатност до 1955. године, када се пресељава у Будву, у зграду бившег хотела "Романија" гдје је адаптиран и прикладан филмски атеље.

Актом о постављењу 24. 09. 1951. године за директора "Ловћен филма" именован је Алексије-Леко Обрадовић, који ће бити на челу овог предузећа до његовог укидања.

До 1955. године "Ловћен филм" је производио документарне и документарно-пропагандне филмове и филмски журнал. У том периоду већ је дефинисан документаристички израз редитеља Велимира Веља Стојановића и сценаристе Ратка Ђуровића. 1955. године Ратко Ђуровић и режисер Велимир - Вељо Стојановић снимили су први црногорски играни филм *Лажни цар*. За ова два имена везани су први успјеси црногорског документарног и играног филма. Први награђени црногорски документарни филм био је *Мртви брџ*, награђен наградом југословенских произвођача. Први награђени црногорски синеаста био је сценариста Ратко Ђуровић за сценарио играног филма *Зле њаре*.

Савезним Основним законом о филму који је донијет 18. априла 1956. године издвојене су кинематографске дјелатности. На основу овог Закона Савјет за просвјету и културу СР Црне Горе, на сједници од 10. јула 1956. године, предложио је Извршном вијећу Црне Горе да се предузеће за производњу и расподјелу филмова "Ловћен филм" реорганизује у складу са савезним законом о филму.

На основу тога од "Ловћен филма" формирају се три филмска предузећа: "Ловћен филм" за производњу филмова, "Медитеран филм" за техничке услуге и "Зета филм" за дистрибуцију филмова.

Ова реорганизација кинематографије у Црној Гори, била је посљедица општедруштвених кретања у Југославији и имаће озбиљне посљедице на даљи развој црногорске кинематографије.

Издвајањем техничке базе и формирањем посебног предузећа "Медитеран филма", "Ловћен филм" је остао без средстава за производњу. Уз ово, поред свих амбиција у развоју техничке базе "Медитеран филма", у Црној Гори никад није заокружена технолошка цјелина производње филма. Црна Гора од тада до данас нема

тонску и ни лабораторијску обраду филма. Стога је за овај технолошки сегмент цијена њене производње увијек скупља.

Године 1958, нарочито 1959. и 1960, "Ловћен филм" остварио је максималну производњу. Производне амбиције ово предузеће градило је на подизању краткорочних кредита за финансирање сопствених филмских пројеката, играних филмова, копродукција и услуга. Само за отплату првих приспјелих рата на подигнуте кредите за финансирање производње 1959. и 1960. године "Ловћен филм" је морао да измири банкама 587.988.000 динара, 1961. године, када је просјечна цијена једног играног филма била 95.587,00 динара (по једном играном филму).

Послије овога настала је и рестрикција кредита на обртна средства, али тешкоће финансирања редовне производње биле би још веће да није "Ловћен филм", по основу учешћа у промету домаћег филма, из Савезног фонда за унапређење кинематографије годишње добијао у просјеку 180-200 милиона динара.

До средине 1962. године из Савезног фонда за унапређење кинематографије предузећа су добијала онолико процената са коликим су учествовали у промету домаћег филма на територији СФР Југославије. Преласком кинематографије у надлежност република, природно је било да се тај Савезни фонд децентрализује, како би се омогућило свакој републици да оствари своје надлежности. Но, то црногорској кинематографији није донијело никакав напредак. По укидању Савезног фонда, у републичким фондовима формирана су средства за финансирање кинематографије од промета домаћег и страног филма, оствареног у биоскопској мрежи те републике. Тако је, супротно уставним принципима, јединствено југословенско тржиште било укинута за филмски производ и онемогућено да његов приход зависи од оствареног промета, чиме је фактички спријечена реализација дохотка у филмској производњи на основу резултата рада.

Укидање Савезног фонда довело је филмску производњу до потпуног престанка рада, јер колико је могуће остварити приход од 38 сталних биоскопа у републичком фонду у Црној Гори није тешко претпоставити. Приходи републичких фондова почели су се додјелјивати као буџетска помоћ, а не повраћај остварених прихода. Тако буџетско финансирање остаће до данас.

Године 1966. рјешењем Окружног привредног суда у Титограду покренут је стечајни поступак у "Ловћен филму", јер није могао да измири финансијске обавезе према друштвеној заједници и повјериоцима. Тако је послије шеснаест година престао да постоји "Ловћен филм".

Од оснивања до 1965. године "Ловћен филм" је произвео 82 документарна и документарно-пропагандна филма у сопственој

производњи, 2 документарна филма у копродукцији и 24 документарна журнала. У сопственој производњи произвео је 11 играних филмова и 4 игране инокопродукције.

Априла 1966. године у Црној Гори формирано је ново филмско производно предузеће "Филмски студио" у Титограду, без обртних и основних средстава. Базирало је своју производњу, због недовољних средстава Републичког фонда, на удруживање са другим филмским продуцентима из Југославије и тако одржавало континуитет филмске дјелатности. Са осам стално запослених радника до 1978. године ово предузеће је произвело укупно 35 документарних филмова, од тога у сопственој производњи 19, а у копродукцији 16 документарних и документарно-пропагандних филмова. Свих 12 играних филмова произвео је у копродукцији и инокопродукцији. Према рачуноводственим показатељима "Филмског студија" средствима Републичког фонда финансирана је производња 46 посто цијене једног филма.

Јуна 1976. године Републичка конференција ССРН покрене иницијативу о рјешењу статуса црногорске кинематографије које види у интеграцији "Филмског студија" и "Зета филма". Те године цјелокупни годишњи фонд за дјелатност кинематографије Републичке самоуправне интересне заједнице за културу износио је милион и четири стотине хиљада динара, кад је просјечна цијена једног играног филма била четири милиона и сто седамдесет хиљада динара. До средине 1977. године потрајала је расправа о интеграцији ове двије радне организације. Октобра 1979. године потписивањем Самоуправног споразума престао је да постоји "Филмски студио" у Титограду. Од ове године па до данас носилац производње и промета у Црној Гори је "Зета филм". На иницијативу Републичке конференције, осим ове реорганизације нађено је рјешење материјалног унапређења кинематографије. Потписан је Друштвени договор о унапређењу кинематографије, крајем 1978. године. Потписници овог Друштвеног договора били су: Скупштина Црне Горе, Републичка конференција, Привредна комора, СИЗ за културу, СИЗ за образовање, Радио - телевизија Титоград, Удружење филмских радника, Републички центар за културно умјетничку дјелатност и "Зета филм", предузеће за производњу и промет филмова.

Овим договором осигурава се годишња производња једног дугометражног играног филма и четири краткометражна документарна филма.

То представља оптималну могућност, а што за црногорско друштво и његову културу није ни мало, а ни много.

Но, када се очекивала примјена Друштвеног договора, Црну Гору је задесио катастрофални земљотрес, па се може разумјети да

је развој у кинематографији једно вријеме био заустављен. Санација и обнова од посљедица земљотреса релативно брзо је извршена у свим друштвеним областима, па и култури. Успјешно су обновљени многи покретни и непокретни споменици културе, али стање у кинематографији остало је непромијењено.

Друштвени договор је остао само на папиру. Потписници Договора, најодговорнији политички и државни чиниоци црногорског друштва, никад се више нијесу сјетили својих обавеза према кинематографији.

Црногорска култура је половином осамдесетих година била у несхватљивој кризи. На сједници Скупштине Републичке самоуправне интересне заједнице културе Црне Горе од 27. јуна 1984. године расправљано је о остваривању изворних прихода за финансирање програма културних дјелатности. Око 33 милиона динара није било уплаћено за ту годину, иако је обавеза утврђена законом. Један од разлога што је ова област у оваквом стању је тај што је посљедњих неколико година стопа доприноса из личних доходака запослених, која се издваја за културу, смањивана четири пута од 0,20 одсто до 0,12 одсто, колико је те године износила. То се драстично одражавало на финансирање црногорске културе, а наравно и црногорске кинематографије.

Овакав маћехински однос црногорског друштва према сопственој култури нема примјера у свијету.

У тим условима финансирања "Зета филма" произвела је до ове године укупно 32 документарна и документарно-пропагандна филма, девет играних дугометражних филмова и четири анимирана филма. У сопственој производњи реализовала је 25 документарних и документарно-пропагандних филмова, а у копродукцији са другим продуцентима из земље 7 документарних филмова. Свих 9 играних филмова произвела је у копродукцији са другим продуцентима из земље.

Укупан биланс производње сва три производна црногорска предузећа "Ловћен филма", "Филмског студија" и "Зета филма" у протеклих педесет година износи укупно 177 прозведених документарних филмова, од тога 128 у сопственој производњи и 25 у копродукцији са другим продуцентима, једанаест играних филмова у сопственој производњи и 25 играних филмова у копродукцији и инокопродукцији, што укупно износи 36 играних филмова и четири анимирана филма.

Сегмент приказивачке дјелатности од отварања првог биоскопа "Слобода" на Цетињу, послије II свјетског рата 1946. године, биљежио је несумњиво успјехе и достигао је максимум 38 биоскопа, у које су убројени и биоскопи домова ЈНА и центара за културу. Тај број се мијењао и осамдесетих година било је тридесет

биоскопа. У овом раздобљу најмањи број биоскопа био је 1979. године када је било свега 24 биоскопа, што је и разумљиво јер су многи биоскопи били оштећени приликом земљотреса који је те године задесио Црну Гору. Од 1990. године, када је било 28 биоскопа почео је број биоскопа да опада све до ове 1998. године када се број сталних биоскопа свео на осам, а остали повремено раде, што представља драстичан пад у односу на почетак кинофикације у планском периоду педесетих година када је планирано да на сваких десет хиљада становника буде по један биоскоп.

Тако је Црна Гора данас, након 50 година од почетка кинофикације и организовања своје кинематографије, остала без биоскопске мреже. Данашње стање биоскопа најбоље објашњава следећи податак. Инвестиције за побољшање стандарда и услова приказивања износиле су 1980. године 6.685.000 динара. Од ове године па до 1998. скоро није било инвестиција за побољшање услова приказивања филмова. Подгорица је ријетки главни град једне државе који и данас нема биоскоп са делби системом.

Подсјетимо се само још на два податка који се односе на овај сегмент кинематографије. Највећи број приказаних филмова у току године био је 1983. када је у црногорским биоскопима приказано 1265 играних филмова. А највећи број гледалаца остварен је 1984. године. Било је укупно 2.110.000 посјетилаца.

Ово су данас недостижне цифре. Па замислите културни развој једног друштва у којем су недоступни резултати своје прошлости!

Дјелатност промета филмова од оснивања "Зета филма" 1956. године, послје три успјешне године рада, била је успорена. Разлог су биле административне мјере, које су пуних десет година успоравале развој и држале ову организацију у неравноправном положају у поређењу са другим дистрибутерским кућама због учешћа у расподјели девиза од свега 25% и одређене квоте увоза филмова, која је била ограничена за поједина предузећа. Тек послје измјене квоте филмова и повећаног процента у расподјели девиза на 7%, "Зета филм" биљежи одличне пословне резултате.

У сјећању су остала јединствена филмска остварења која је "Зета филм" презентирала југословенским и црногорским гледаоцима: *Велика илузија* Жана Реноара, *Улица и Слајки живој*, Федерика Фелинија, *Жижи* Винсента Минелија, *Хирошима, љубави моја* Алена Ренеа, *Тихо, тихо Шарлоита* Роберта Олдрича, *Психо* Алфреда Хичкока, *Човјекова судбина* Сергеја Бондарчука, *Један мушкарац и једна жена* Клода Лелуша, *Ждралови лејте* Михаила Калатазова, *Љепојшца дана* Луиса Буњуела, *Доктор Живаџо* и *Рајанова кћи* Дејвида Лина, *Рио Браво* Хауарда Хокса, *Млади лавови* Едварда Дмитрика, *Цвијет* 1001 ноћи Пјера Паола Пазолинија, *ТВ мрежа* Сидни Ламета, *Ловац на јелене* Мајкла

Тимина, *Мач Краља Арџура* Цона Бурмена, *Обични људи* Роберта Редфорда, *Разјарени бик* Мартина Скорсиса, *Амагеус* Милоша Формана, *Иди и гледај* Елема Климова, *Пурџурна ружа Каира* Вуди Алена, *Последњи кинески цар* Бернарда Бертолучија, *Иџра са вуковима* Кевина Костнера.

Од 1992. године "Зета филм" престаје да увози филмове за биоскопско тржиште. Од почетка своје дјелатности до ове године "Зета филм" укупно је увезла 891 дугометражни филм. Тако је ова успјешна дјелатност промета филмова потпуно обустављена.

Од 26. октобра 1995. године "Зета филм" послује као дионичарско друштво.

Организовањем кинематографије, почетком четрдесетих година овог вијека, Црна Гора је обогатила сопствену културу значајним сегментом који је обиљежио овај вијек визуелне нарације. Но та организација није била примјерена њеним специфичним условима и финансијским могућностима, па је црногорска кинематографија већ годинама у великој материјалној и стваралачкој кризи. Несхватљива је небрига што је на крају овог вијека обустављена свака филмска активност, а скоро и приказивачка дјелатност. Црногорска културна политика већ годинама је задовољна да има филмске ауторе, а да нема своју кинематографију. Не марећи за препознатљиви израз црногорског документарног филма створеног у раном периоду развоја црногорског филма и не старајући се за континуирану производњу играних филмова и стваралачких услова, Црна Гора се лишава свог културног идентитета у модерној комуникацији са свијетом.

Обнову црногорске кинематографије треба видјети у првом реду кроз измјену законске регулативе којом би се створиле реалне претпоставке за кинематографију, њену правну заштиту у садашњим условима. Увођење реалног процента таксе на приказивање страних филмова на државној и приватним телевизијама ради заштите домаћег филма. Повећање стопе доприноса која се издваја за културу и усмјеравање намјенски одређеног процента за кинематографију. Ослобађање од пореза физичких и правних лица на средства уложена у културу односно у кинематографију како би се створила мотивација за улагања као у многим земљама свијета. Одредити проценат докапитализације биоскопа и других чинилаца кинематографије, не лишавајући државу већинских управљачких права, како би остварила своју културну политику од националног интереса. Ослобађање пореза на приход произведеног домаћег филма и повољно кредитирање производње бар до нивоа којим држава данас стимулише развој пољопривреде или мале привреде. Лоцирање и стварање техничко-технолошке базе у главном граду гдје дјелују и развијају се скоро све значајније институције културе,

науке и образовања. Елаборирати техничке капацитете и оптимални обим производње и етапно кредитирање набавке сценске и расвјетне технике и технике за обраду и дефинисати статус кинематографије како је то урађено са позориштем и телевизијом.

А то су неопходни кораци за почетак обнове црногорске кинематографије које се не смије лишити једно модерно друштво.

